

* पारायण-विधान *

३५८१०१०११ १८६ ६२५२ ५

त्रिपञ्चाष्ट दशादशेशस्कन्धानामनुपूर्वशः। पुराणारिरसद्विपञ्चाशत् पञ्चसुस्थितिः ॥

* कौशिकसंहितोक्तं श्रीभागवतमाहात्म्यम् *

शौनक उवाच—सप्ताहे तु महान्विद्वन्नायासो वर्णितोऽधुना। अल्पायासां कथां ब्रूहि श्रीमद्भागवतीं पुनः ॥ १ ॥ सूत उवाच—नमस्कृत्य प्रवक्ष्यामि गुरुं वैयासिकं मुनिम्। मध्यमाया-
सिकीं गाथां श्रीनारायणवर्णिताम् ॥ २ ॥ यं प्रव्रजन्तमनुपेतमपेतकृत्यं द्वैपायनो विरहकातर आजुहाव। पुत्रेति तन्मयतया तरवोऽभिनेदुस्तं सर्वभूतहृदयं मुनिमानतोऽस्मि ॥ ३ ॥ शौनक
उवाच—संसारेऽस्मिन् प्रजातानां नृणां त्वं वदताम्बर। अज्ञानतिमिरान्धानां ज्ञानचक्षुः प्रदायकः ॥ ४ ॥ ऐहिकामुष्मिकसुखं येन स्यात्तद्वदस्व मे। केऽस्मिन्वृथा जन्मभाजः साफल्यं जनुषः
कथम् ॥ ५ ॥ सूत उवाच—यैर्नश्रुतं भागवतं पुराणं नाराधितो यैः पुरुषः पुराणः। हुतं मुखेनैव धराऽमराणां तेषां वृथा जन्मगतं नराणाम् ॥ ६ ॥ शृण्वन्ति ये भागवतं पुराणं तथार्चयन्ते
पुरुषं पुराणाम्। सदैव विप्रान्नप्रदा नरा ये तेषां जनुः स्यात्सफलं समग्रम् ॥ ७ ॥ ऐहिकामुष्मिकसुखं श्रीमद्भागवतश्रुतेः। सात्त्विक्याश्च भवेद्विप्रा भक्तिश्रद्धापुरस्सरम् ॥ ८ ॥ शौनक उवाच—
श्रीमद्भागवतं कीदृक्कथं कस्मात् बभूव ह ॥ किं प्रमाणं किं चरितं सात्त्विकं श्रवणं कथम्। एतद् ब्रूहि दयासिन्धो सूत सौम्य सुनिश्चितम् ॥ ९ ॥ सूत उवाच—उदधेः संप्लवे पूर्व यदा शेते
जनार्दनः। तदा तन्नाभिकमलादात्मभूः संबभूव ह ॥ १० ॥ स एकः शोकमापेदे कथं स्रक्ष्याम्यहं प्रजाः। तदा भगवता तस्मै नियोगस्तपसे कृतः ॥ ११ ॥ तताप स बहुसमास्तेन तुष्टो हरिर्ददौ।
श्रीमद्भागवतं तस्मै वेदश्लोकात्मकं शुभम् ॥ १२ ॥ तद्विचारात्स चावाप सर्गसामर्थ्यमात्मनि। ब्रह्मा क्वचिन्नारदाय स्वसुताय महात्मने ॥ १३ ॥ तद् वृद्धये जगादाथ च स व्यासाय सन्ददौ।
विक्षिन्न चेतसे तीरे सरस्वत्या द्विजोत्तम ॥ १४ ॥ व्यासः पुत्राय प्रोवाच विस्तार्य श्रीशुकाय वै। निवृत्तिनिरतो राज्ञे स जगाद परीक्षिते ॥ १५ ॥ श्रीमद्भागवतं लोके इत्थमाविर्बभूव ह। लक्षणं
शृणु विप्रर्षे पुरा भगवतोदितम् ॥ १६ ॥ गरुडाय स्ववाहाय पृच्छते प्रणताय च। गायत्रीभाष्यभूतोऽसौ वेदार्थपरिवृंहितः ॥ १७ ॥ अर्थोऽयं ब्रह्मसूत्राणां भारतार्थविनिर्णयः। पुराणानां
सामरूपः साक्षाद् भगवतोदितः। ग्रन्थोऽष्टादशसाहस्रः श्रीमद्भागवताभिधः ॥ १८ ॥ सद्बीजः प्रणवाङ्कुरो रविमितस्कन्धैर्युतः कल्पवृट् पञ्चत्रिंशतिमिताः खखाभ्रवसुभूः शाखाप्रशाखस्तथा।
शून्याकाशखण्डिरीषु समिताः पत्राणि यस्य स्फुटं स श्रीभागवताह्व इष्टफलदो भक्त्युत्थितो राजते ॥ १९ ॥ स्कन्धेषु सर्वेषु गतां ब्रुवेऽहमध्यायसंख्यां शृणुत द्विजेन्द्राः। एकोत्तविंशा
दशरामरामास्तथैव त्रिंशद्रसनेत्रसंख्याः ॥ २० ॥ नन्देन्दुसंख्याः शरचन्द्रसम्मिताश्चतुद्वयं चाग्रिमके तथैव। खनन्दसंख्याविधुवह्निसंख्या अध्यायसंख्याः क्रमतस्त्रिरूपाः ॥ २१ ॥ एतस्य
श्रवणं प्रोक्तं चतुर्द्धा मुनिसत्तमैः। सात्त्विकं राजसं चैव तामसं निर्गुणं तथा ॥ २२ ॥ सप्ताहं राजसं प्रोक्तं तामसं सालसं तु यत्। सात्त्विकं त्वेकविंशाहं तथैवाष्टादशाहकम् ॥ २३ ॥ तथा
पञ्चदशाहं चानियतं निर्गुणस्मृतम्। राजसे त्वर्थसङ्कोचस्तामसे स्मृतिविभ्रमः ॥ २४ ॥ सात्त्विकं सुखबोधाय निर्गुणं सर्वतो वरम्। सात्त्विकश्रवणेनैव बहवो लेभिरे सुखम् ॥ २५ ॥ इत्युक्तवन्तं
सूतं तु प्रोवाच मुनिसत्तमः। के के सुखं परं प्रापुः सात्त्विकश्रुतितो वद ॥ २६ ॥ सूत उवाच—कदाचिन्नारदो योगी पर्वतं गन्धमादनम्। द्विजवेदरवैर्घुष्टं बहुनिर्झरशोभितम् ॥ २७ ॥ गङ्गाप्रपातनिन्दं
सुरासुरसमर्चितम्। जगाम मुनिशार्दूलो द्रष्टुं नारायणं मुनिम् ॥ २८ ॥ तत्र गत्वा ददर्शाथ नरं नारायणं तथा। नमस्कृत्य विवेशाग्रे विनीतः प्रियदर्शनः ॥ २९ ॥ तं दृष्ट्वा भगवान् प्राह
कथनोत्सुकमानसम्। ब्रूहि नारद वृत्तान्तं लोकानां खलु सर्वतः ॥ ३० ॥ किं वृत्तयः किमाचाराः किं धर्मा मानवा भुवि। यथा दृष्टं तथा ब्रूहि कथामागमनं तव ॥ ३१ ॥ नारद उवाच—लोका
विधर्मनिरताः शुष्कवैराः सुदुर्मदाः। शिशनोदरपरा जाताः सर्वे वर्णाः सुरोत्तम ॥ ३२ ॥ चौर्यान्तवृथाहिंसा वृत्तयीः धर्मदूषकाः। मांसाशिनो मद्यरता वेदहीना द्विजातयः ॥ ३३ ॥ कलहेन

यापयन्ति पर्वोत्सवदिनं वृथा। स्त्रैणाश्च निन्दकाः सन्ति सर्वधर्मबहिष्कृताः ॥ ३४ ॥ दृष्ट्वा तान्मलिनान्सर्वा चिन्तैषा मे समागता। कथमेषामयत्नेन भवेदुभयतः सुखम् ॥ ३५ ॥ तत्प्रष्टुमागतो देव तवान्ति सुखदायक। तद् ब्रूहि सुगमोपायं सर्वपापविनाशनम्। सुसाध्यं मानवैर्देव धर्मवृद्धिर्यतोऽनिशम् ॥ ३६ ॥

इति श्रीकौशिकसंहितायां श्रीमद्भागवतमाहात्म्ये प्रथमोऽध्यायः।

नारायण उवाच— शृणु नारद यत्नेन वदामि हितकारकम्। सर्वेषामेव वर्णानामाश्रमाणां च विशेषतः ॥ १ ॥ आसीत्पूर्वयुगे वैश्यो नेपालनगरे सुधीः। वृत्तिहीनो बन्धुहीनः सस्त्रीकः सुतवर्जितः ॥ २ ॥ यमुद्यमं संकुरुते स मुधा जायतेऽखिलः। तत्पत्नी हरितादेवी पेषणाद्यं चकार ह ॥ ३ ॥ तल्लब्धेनैव चात्रेन वृत्तिं चक्रतुरात्मनः। दम्पतीस्नेहरहितौ गहमाणौ स्वमुद्रवम् ॥ ४ ॥ व्याधिभिर्विविधैश्चोभौ पीड्यमानौ स्वकर्मतः। आस्तां नगरमध्ये तु कदाचिन्निर्गतः सुधीः ॥ ५ ॥ विहाय हरितां भार्यां जगाम विषमं वनम्। विचरन्स वने वैश्यो ददर्श सर उत्तमम् ॥ ६ ॥ तत्समीपे बहुविधानाश्रमान्मुनिसेवितान्। तन्मध्ये सर्वतः श्रेष्ठं कुट्यां सांख्यायनं मुनिम् ॥ ७ ॥ ब्रह्मतेजः समायुक्तं बहुशिष्योपशोभितम्। साक्षात्पद्मासनमिव दृष्ट्वान् पूर्वपुण्यतः ॥ ८ ॥ तं प्रणम्य तत्समीपे विवेश च तदाज्ञया। स पृष्टस्तेन कस्त्वं भो हेतुश्चागमनेऽत्र कः ॥ ९ ॥ सर्वं ब्रूहि यथातत्त्वं का यास्तिस्तव सुव्रत। इत्युक्तो मुनिना वैश्यः स्वाभिप्रायं जगाद ह ॥ १० ॥ भगवन् किं न विदितं तपोज्ञानसमाधिना। वैश्योऽहं शृणु भो ब्रह्मन् विज्ञप्तिं मे कृपानिधे ॥ ११ ॥ धनसन्ततिहीनोऽहं बहुरोगप्रपीडितः। तप्तोऽस्मि बहुधा विप्र मर्तुकामा मनं मम ॥ १२ ॥ न जीवने सुखं पश्याम्यत्र सर्वविगर्हितः। किं मया सञ्चितं पूर्वं येनैषा मे दरिद्रता ॥ १३ ॥ भगवन्कृपया ब्रूहि दीनं शरणागतम्। यत्फलं दीनदयया न तत्क्रतुभिराप्यते ॥ १४ ॥ इत्यावेदितहार्दाय सांख्यायन उवाच ह। शृणु वैश्य पुरावृत्तं स्वकीयं दुःखहेतुकम् ॥ १५ ॥ शूद्रजातिसमुद्भूयो वेदाभ्यासं पुराकरोः। विप्रायित्वा त्वमात्मानं काश्यां नाम्ना समूलकः ॥ १६ ॥ अभ्यस्य बहुशास्त्राणि भिक्षुवेषं चकार ह। शिष्याश्चकारं बहुशो विप्रान्नानाविधान्द्विज ॥ १७ ॥ उच्छिष्टं भक्षयामास सर्वान् शिष्यान्मदोद्धतः। उच्छिष्टमार्जनं चापि पादसंवाहनं तथा ॥ १८ ॥ विप्रैस्त्वं कारयामास शिष्यो भूतैर्हठाद् बहु। कदाचिद्देवतो मृत्युरागतो विट्पतेस्तव ॥ १९ ॥ गतो भूर्धर्मराजस्य पुरं दुःखेन पीडितः। सशिष्यस्त्वं ततो वैश्य बहुधा दुःखमापिथ ॥ २० ॥ उच्छिष्टं प्राशयेद्विप्रं मोहात्स्नेहात् हठाच्च यः। सर्वाग्रभोजिनं मूढो लालाभक्षं प्रयाति सः ॥ २१ ॥ शारीरिकमलान्भुङ्क्ते यावदाभूतसंप्लवम्। यो हीनश्चोत्तमं वर्णशिष्यत्वे विनियोजयेत् ॥ २२ ॥ स शूकरमुखं याति ताड्यमानो यमानुगैः। बहुवर्षसहस्राणि भुक्त्वा नरकयातनाः ॥ २३ ॥ शौकरीं गार्दभीं योनिं बहूशोऽवाप वैश्यज। चाण्डालजातौ बहुधा जातस्त्वं निजकर्मणा ॥ २४ ॥ केनचित्पुण्यशेषेण जातो वैश्यगृहे सुधीः। धनधान्यसुतैर्हीनो व्याधिभिः कृतवेश्मभूः ॥ २५ ॥ अधुना कुरु भो वैश्य! निष्कृतिपूर्वकर्मणः। तेन त्वं चैहिकान्भोगान्भुक्त्वान्ते प्राप्स्यसे सुखम् ॥ २६ ॥ इत्युक्तोऽवनतो वैश्य उवाच मुनिसत्तमम्। यथाहमाप्नुयां विप्र सुखं तव प्रसादतः। प्रायश्चित्तोमतो ब्रूहि कर्तुं शक्यं च यन्मया ॥ २७ ॥ ऋषिरुवाच—प्रायश्चित्तं न पश्यामि ज्ञात्वा वृजिनकारिणः। ब्राह्मणो जन्मना श्रेयान्सर्वेषां प्राणिनामिह ॥ २८ ॥ आत्मोद्धारकताशक्तिः परोद्धारकता तथा। शक्तिं द्वे ईशरचिते स्वोद्दारा सर्वसंस्थिता ॥ २९ ॥ परोद्दारा न सर्वत्र वैश्य ये ब्राह्मणं विना। विप्र द्वे एव वर्तेते तस्माद्विप्रो गुरुर्भवेत् ॥ ३० ॥ अतः सर्वं कृतं विप्रैर्जपहोमार्चनादिकम्। लभते सर्वलोकोऽयं नान्यजातिकृतं क्वचित् ॥ ३१ ॥ अलाभे विदुषो विप्र जातिमात्रपरिग्रहः। अतो विप्रः सर्वपूज्यः सर्वदा सुखहेतवे ॥ ३२ ॥ नाविप्रो विप्रपूज्यस्त्वं प्राप्नोति वैश्य कर्हिचित्। इदं त्वया ज्ञातमेव शास्त्रे वेदे तथैव च ॥ ३३ ॥ किञ्चेदमपि जानासि न विप्रः शूद्रपूजकः। विप्रस्यैव प्रव्रज्यास्ति नान्यवर्णस्य कर्हिचित् ॥ ३४ ॥ आचार्यत्वं ब्राह्मणस्य स्थापितं पद्मयोनिना। नान्यवर्णस्य जायेत तव आदिभिरत्र तत् ॥ ३५ ॥ नहि जातिपरावृत्तिश्चिह्नमात्रपरिग्रहात्। न नापितो ब्राह्मणतां याति सूत्रादिसङ्ग्रहात् ॥ ३६ ॥ कलौ ब्राह्मणता वीर्यात्तपश्चर्या विना न हि। शुद्धं त्वशुद्धतामेत्य शोधनाच्छुध्यते पुनः ॥ ३७ ॥ यच्च स्वभावतोऽशुद्धं तन्न शुध्यति शोधनात्। यथा भस्मादिसंसर्गादशुद्धं तैजसं शुचि ॥ ३८ ॥ कूपं न शुद्धिमाप्नोति गङ्गाम्भः प्लावनादपि। न दम्भसदृशं पापं न पुण्यं सत्यसंमितम् ॥ ३९ ॥ अतस्त्वया महत्पापं कृतं दम्भधृतेः पुरा। ते शिष्या निखिला जग्मुरज्ञानाद् गुरुधारणात् ॥ ४० ॥ नरकान्क्रमशो वैश्य कुम्भीपाकमुखान्बहून्। एकमेव प्रपश्यामि तव पापविशोधनम् ॥ ४१ ॥

एकविंशदिनैर्वैश्य श्रीभागवतसेवनम्। तत्कुरुष्व समाजेन तीर्थं वाथ वने गृहे। साधूनां विनतो भूत्वा ततः प्राप्स्यपि चेप्सितम्॥ ४२ ॥ वैश्य उवाच—भगवन्मे दरिद्रस्य वक्ता कोऽपि न जायते। परापकृतये यूयं ब्रह्मणा निर्मिता द्विजाः॥ ४३ ॥ पिबन्ति नद्यः स्वयमेव नाम्भः खादन्ति न स्वादुफलानि वृक्षाः। अम्भोधरो वर्षति नात्महेतोः परोपकाराय सतां विभूतयः॥ ४४ ॥ इति श्रुत्वा दयायुक्तो बभूव मुनिसत्तमः। उवाच खलु गङ्गायास्तीर्थं कुब्जाग्रकेऽधुना॥ ४५ ॥ गाथां प्रवर्तयिष्यामो मुनिवृन्दं समाह्वये। इत्युक्त्वा प्रेषयामास ह्यानेतुं मुनि पुङ्गवान्॥ ४६ ॥ शिष्यान्सर्वान्समाहूयाऽनेयाव ऋषिसत्तमाः। श्रीमद्भागवतस्यैकविंशतिदिनैर्मुदा॥ ४७ ॥ सात्त्विकं सेवनं विप्रा गङ्गातीरे भविष्यति। तत्कथामृतपानाय गच्छध्वं मुनिपुङ्गवाः॥ ४८ ॥ ततो मुनीन्समादाय शिष्या आपेतुराश्रमम्। ततो जगाम मुनिभिर्मुनिः सांख्यायनो वरम्॥ ४९ ॥ कुब्जाग्रकं महाक्षेत्रं तत्र गाथास्थलं महत्। कारयामास विप्रेन्द्र श्रोतृन्सर्वान्यथोचितम्॥ ५० ॥ निवेश्य कथयामास श्रीमद्भागवतं परम्। द्वादशस्कन्धसंयुक्तामष्टादशसहस्रकम्॥ ५१ ॥ तं वैश्यं संमुखीकृत्य स्थिरचित्तो द्विजाज्ञया। रूपाक्षिदिवसैरेव मुनिमण्डलमध्यगः॥ ५२ ॥ कथासमाप्तावपतत्पुष्पवृष्टिर्दिवश्च्युता। ततो जय जयाराव ऋषिर्वृन्दैः समीरितः॥ ५३ ॥ स च वैश्यो बभाराशु परमां श्रियमानतः। ऋषिभिः प्रेषितः प्रागाद् गृहमात्मन एव तत्॥ ५४ ॥ स्ववृत्तं कथयामास भार्यायै पूरितो मुदा। सापि गर्भं दधाराशु मुदिता प्रियसंश्रयात्॥ ५५ ॥ सन्तापेन गृहं तस्य पपात निखिलं ततः। स शुशोच ततो वैश्यो मृदश्चालनतत्परः॥ ५६ ॥ कुड्यमूलावपातार्थं चखानश्रुमताडितः। ततो दीनारनिचयैः संभृतान्बहुसंख्यकान्॥ ५७ ॥ निपावान विप्रेन्द्र तान्निशम्य मुमोद ह। तेन द्रव्येण बहुधा रचयामास मन्दिरम्॥ ५८ ॥ कुसीदग्रहणार्थं स ददौ बह्वीर्हिरण्यजाः। इष्टपूर्तादिकं धर्मं स चकार द्विजाज्ञया॥ ५९ ॥ एकसमान्तराले तु पुत्रं प्राप सुशोभनम्। देशान्तरे गीतकीर्तिर्जातो भागवतामवात्॥ ६० ॥ सर्वरोगविनिर्मुक्तश्चिरजीवित्वमाप सः। देहान्ते वैष्णवं धाम सुरासुरनमस्कृतम्। जगाम स विमानेनानीतेन वैष्णवैर्मुदा॥ ६१ ॥

इति श्रीकौशिकसंहितायां भागवतमाहात्म्ये एकविंशतिदिनकथाश्रवणफलनिरूपणं नाम द्वितीयोऽध्यायः।

शौनक उवाच—परमामृतपानेन तृप्तिर्जायेत मे न वै। अतोऽष्टादशगं यागं ब्रूहि मे वदतां वर॥ १ ॥ सूत उवाच—क्षत्रियो मध्यदेशेऽभूद्राजसिंहोपनामकः। मातापित्रोर्मृतिं प्राप बाल्य एव स आत्मनः॥ २ ॥ दयया पालितो बालो यमेति पार्श्ववर्तिभिः। यौवने कुष्ठरोगेण पीडितो निर्गतो गृहात्॥ ३ ॥ अष्टादशविधेनैव रोगी देशान्तरे गतः। विन्ध्याद्रिनिकटेऽरण्यं ददर्श बहुपादपैः॥ ४ ॥ मत्तषट्पदसङ्गीतैर्मत्तकोकिलनिस्वनैः। मृगैर्वराहैः श्वाविद्धिर्गवयैः सैरिभैरिभैः॥ ५ ॥ जुष्टं तस्मिन्बहुविधानाश्रमान्यत्र संवृतान्। तत्रैव याचनावृत्तिमाश्रित्योवास वाहुजः॥ ६ ॥ भारद्वाजाश्रमं यातः कदाचिद्दैवचोदितः। तं गलद्वपुषं दृष्ट्वा पप्रच्छ कृपया मुनिः॥ ७ ॥ कोऽसि कुतः समायातः कथमागनं त्विह। इत्युक्तः स जगादेदं क्षत्रियोऽस्मि द्विजोत्तम॥ ८ ॥ बन्धुहीना रुजा ग्रस्तो विचरामि यतस्ततः। न मां सम्भाषिते कश्चित्सर्वो वक्तीति गम्यताम्॥ ९ ॥ न जाने किं कृतं पूर्वं येनेयमागता दशा। मे मृत्युर्न समायाति धिग्रुगार्तस्य जीवनम्॥ १० ॥ ईदृशो नहि मे रोगो जनगोष्ठ्यां यथा विशे। ब्राह्मणा भूमिदेवा स्थ जानीथ निखिलं कृतम्॥ ११ ॥ तपसा शास्त्रदृष्ट्या वा ब्राह्मणा जगदीश्वराः। इयं ब्राह्मणनौर्विप्र विपरीता भवार्णवे॥ १२ ॥ तरत्यधोगता यस्यामञ्जन्त्युपरिवर्तिनः। सर्वे देवाश्च पितरो ब्राह्मणैर्दर्शिता भुवि॥ १३ ॥ न ब्राह्मणस्य समतां कश्चिदायाति मानवः। ब्राह्मणार्थं स्वयं विष्णुरवतारान्विभर्ति वै॥ १४ ॥ विष्णुर्वर्षति विप्रार्थं विप्रार्थं तपते रविः। विप्रावमन्तृत्रविजो बहुधा दण्डताडनैः॥ १५ ॥ नियच्छतीह सर्वेषां विप्रा एव गुरुर्मतः। विप्रः पूज्योस्त्यनाचारो न च शूद्रो जितेन्द्रियः॥ १६ ॥ दुष्टापि गौर्यथा दोह्या न गंगास्नायिनी खरी। सर्वतीर्थपरिस्नातः सर्वदेवकृतार्चनः। पूताचारप्रवृत्तितोऽपि नाविप्रो विप्रतां लभेत्॥ १७ ॥ विप्राशितमिहाश्नन्ति देवताः पितरस्तथा। अतः सर्वांग भोक्तारो विप्रा एव न चेतरे॥ १८ ॥ स्वमेव ब्राह्मणो भुङ्क्ते स्वं वस्ते स्वं ददाति च। तस्यैवानुग्रहेणान्ये भुञ्जते क्षत्रियादयः॥ १९ ॥ विप्रदत्तेषु लोकेषु गताः पूर्वं नरोत्तमाः। अतो मामुद्धर मुने दुस्तराद्रोगवारिधेः॥ २० ॥ श्रुत्वार्तवचनं विप्रः प्रणिदध्यौ ततोऽब्रवीत्। त्वं बभूविथ भो रोगिन् विप्र एवाथ नीवृति। मद्राह्वये कुसङ्गेषु संसक्तं मानसं च ते॥ २१ ॥ पाखण्डानुगतो भूत्वा वेदनिन्दां चकार ह। सेतिहासपुराणानां तथाऽभूःकुत्सने रतः॥ २२ ॥ पाखण्डिकल्पितैस्तर्कैर्न स्वर्गोऽस्ति न देवताः। विप्रोऽवरचिता ग्रन्थाः स्वीयपूजादिहेतवे॥ २३ ॥ तैः सर्वे वञ्चिता

लोका मूढा इत्येवमादिभिः । मनुष्यवाचा रचितान्मन्त्रान् ग्रन्थांश्च नित्यशः ॥ २४ ॥ तेन दोषप्रभावेण जातकुष्ठो गलद्वपुः । वेदोनिःश्वासितं विष्णोर्निःश्वासं प्राण उच्यते ॥ २५ ॥ स्मृतयश्च पुराणानि सेतिहासानि तद्वपुः । वेदनिन्दासमं पापं न भूतं न भविष्यति । न तेन सङ्गति कुर्यान्न संभाषेत तेन वा ॥ २६ ॥ पुराणेष्वर्थवादत्वं ये वदन्ति नराधमाः । याम्यपाशान्निवृत्तिस्तु तेषां नैव कदाचन ॥ २७ ॥ ज्ञातं मया त्वया मुक्ता यातना यमकारिताः । काकाद्यनेकनिन्दस्ते देहा आसंस्ततः परम् ॥ २८ ॥ इदं त्वलब्धवान्देहं कुष्टैरष्टादशान्वितैः । मनसा कर्मणा वाचा पापं नैव समाचरेत् ॥ २९ ॥ पापाचरणवेलायां न जानाति मदाकुलः । भोगकाले ततो वक्तिधिङ्माम्पापप्रकारिणम् ॥ ३० ॥ अतस्त्वमष्टादशभिर्दिवसैः स्थिरमानसः । शृणु भागवतं शास्त्रं वैयासकिसमीरितम् ॥ ३१ ॥ विपापो भविता तेन यथाल्लाघो भविष्यति । श्रुत्वा मुनिवचः प्राह को मे वक्ता भविष्यति ॥ ३२ ॥ दूरं गच्छेति मनुजः सर्वे मां प्रवदन्ति हि । अतस्त्वमेव दयया शास्त्रं भागवतं मुने । श्रावयस्व दिनैरष्टदिवसंख्या संयुतैर्द्विज ॥ ३३ ॥ दानेन पाणिर्न तु कङ्कणेन श्रोत्रं श्रुतेनैव न कुण्डलेन । विभाति कायः करुणापराणां परोपकारेण न चन्दनेन ॥ ३४ ॥ तच्छ्रुत्वा श्रोत्रियान्विप्रानानाय्य श्रवणाय सः । तं पापं दूरतः स्थाप्य कथां भागवतीं जगौ ॥ ३५ ॥ बभूव दिव्यदेहोऽसौ क्षत्रियोऽष्टादशे दिने । अहो शास्त्रमहोशास्त्रमहोगुरुरहो गुरुः ॥ ३६ ॥ येनेदृशः पापतमो मोचितेति शशंश ह । कथाश्रवान्तेऽरूपा वाग्बभूव शृण्वतां सताम् ॥ ३७ ॥ यः श्रोष्यते भागवतीमष्टादशदिनैः कथाम् । स ब्रह्म यास्यति प्रेत्य भुक्त्वा भोगांस्तथैहिकान् ॥ ३८ ॥ इति श्रुत्वा प्रमुदिता ये च तत्र समागताः । श्लाघयन्तो गतास्सर्वे क्षत्रियोऽपि द्विजाज्ञया ॥ ३९ ॥ स्वग्राममगमद्रात्रौ सुष्वाप बहिरेव सः । तस्यां रात्रौ पुराधीशो मृतिमापानपत्यकः ॥ ४० ॥ तन्मन्त्रिणां विमर्शोऽभून्नृपः कोऽत्र भविष्यति । यः प्रातः प्रथमं द्वारमायाति स नृपो भवेत् ॥ ४१ ॥ इत्थं जाते च समये स प्राप्तो मन्त्रिभिस्तदा । राज्यासने विवेशासौ प्रजा धर्मेण पालयन् ॥ ४२ ॥ स स्वदेशे भागवतीं कारयामास वै कथाम् । अन्ते प्राप परं धाम श्रीमद्भागवतं स्मरन् ॥ ४३ ॥

इति श्रीकौशिकसंहितायां भागवतमाहात्म्येऽष्टादशदिनश्रवणफलवर्णनं नाम तृतीयोऽध्यायः ।

शौनक उवाच—सूत सूत कथां ब्रूहि श्रीमद्भागवतीं पुनः । पञ्चभिर्दिवसैः केन श्रुता दशयुतैर्वद ॥ १ ॥ सूत उवाच—पुरा बभूव नृपतिः कान्यकुब्जे द्विजोत्तम । नीतिमार्गपरित्यागी बहुधा कामचारिभिः ॥ २ ॥ अमात्यैः संयुतो राज्यं शशास बहुवार्षिकम् । बभूव तस्य राजानो वैरिणोन्ये मुने पुरा ॥ ३ ॥ तैस्तस्य चाभूत्प्रधानं तुमुलं लोमहर्षणम् । पराजितो गतोऽरण्यं द्विजोत्तम नराधिपः ॥ ४ ॥ सभार्यो दुःखितोऽरण्ये क्षुधया पीडितो भृशम् । सुप्तां राज्ञीं परित्यज्य गतो राजा यशोवतीम् ॥ ५ ॥ वनान्तरं विवेशासौ सिंहव्याघ्रद्विपैर्युतम् । प्राप्तः प्राबुद्धा सा राज्ञी न पश्यन्ति प्रियं ततः ॥ ६ ॥ अरण्यकैनिशादाद्यैर्लब्धा विपिनमध्यगा । निषादा जगृहू राज्ञीमानिन्युश्च निजं गृहम् ॥ ७ ॥ तत्र सा चानयत्कालं विधुरा दुःखजीविता । अहो विधातः किमिदं यत्कदापि न चिन्तितम् ॥ ८ ॥ कथं मे जीवनं चात्र निर्दयेषु प्रियं विना । कथं स्यात्पतिसंयोगो दुर्लभः प्रतिभाति मे ॥ ९ ॥ इत्थं विचारमापन्ना स्मरन्ती पौर्विकं कृतम् । न्यवसद्भिल्लगेहेषु राजपत्न्यवशा बलात् ॥ १० ॥ राजापि त्रिदिनं गच्छन् लेभेऽन्नजलं वने । ततो रम्यनदीतीरे ददर्श सनकं मुनिम् ॥ ११ ॥ शिष्यवृन्दपरीवारं चतुर्मुखमिव स्थितम् । सप्रश्रावनो राजा दण्डवत्प्रणनाम ह ॥ १२ ॥ पप्रच्छ मुनिशार्दूलः सनकः को भवानिति । निवेदयामास तदा नृपोऽहं राज्यविश्रुतः ॥ १३ ॥ व्यसनासक्तचित्तत्वात्परैर्निर्वासितः पुरात् । भार्या मे क्व गता विप्र न जाने सा मृता वने ॥ १४ ॥ क्षुत्पिपासार्दितोऽरण्ये विचरामि स्वकर्मणा । दिनत्रयं चाद्य जातं निरन्नस्य मुने मम ॥ १५ ॥ वद त्वं कृपया साधो किं मया सञ्चितं पुरा । भूतं भविष्यमृषयो वर्तमानं विदुर्गुरो ॥ १६ ॥ दैवाधीनं जगत्सर्वं मन्त्राधीनाश्च देवताः । विप्राधीना मन्त्रगणा देवदेवास्ततो द्विजाः ॥ १७ ॥ मृदुलं किमु वस्तु हे मुने नवनीतादपि सज्जनस्य हत् । तदिदं द्रवते स्वतापनात्परतापाद्रवते सतां मनः ॥ १८ ॥ इत्युक्तः सनको विप्र उवाच ज्ञाततत्कृतः ॥ १९ ॥ ऋषिरुवाच—आसीद्राजा धर्मनिधिर्विराजनगरे पुरा । सर्वदेवगणानां स मन्दिराणि व्यथापयत् ॥ २० ॥ तद्वृत्तिं कारयामास क्षेत्रग्रामापणैर्दृढाम् । त्वमपि न्यवसंस्तत्र ब्राह्मणः पूर्वजन्मनि ॥ २१ ॥ विद्वान्मन्त्रगणं सर्वं स्वाध्यायाध्ययने रतः । नृपेण धर्मनिधिना दत्तं तुभ्यमशेषतः ॥ मठापत्यत्वमित्युक्त्वा देवद्रव्यं द्विजोत्तमः ॥ २२ ॥ दीनानाथमयार्तेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो विशेषतः । विभजस्व यथान्यायं नैव भेदो यथा भवेत् ॥ २३ ॥ देवद्रव्यं प्रमादेन यो नाशयति मानवः । स याति नरकं घोरं यावदाभूतसंस्प्लवम् ॥ २४ ॥

यो नरो देवताद्रव्ये सत्वमारोपयेद् हठात्। स चौर एव विज्ञेयो दण्डः स्याच्चौरवद् भृशम्॥ २५ ॥ इत्थं प्रबोध्य स नृपस्त्वां देवगृहमानयत्। त्वया प्रमादमासाद्य स्वं वपुः परिपोषितम्॥ २६ ॥ न दत्तं विप्रमुख्येभ्यो नातिथिभ्यश्च धर्मतः। व्यसनैर्नाशयामास देवद्रव्यं भुजोद्धवः॥ २७ ॥ कदाचिदपि देवस्य विधिना नाऽकृतार्चनम्। आयुषोन्ते यमः प्राह त्वामेनं नयत द्रुतम्॥ २८ ॥ कुम्भीपाके तथा लालाभक्षे शोणितकर्दमे। वैतरण्यां बहुचिरं देवद्रव्यविरोधिनम्॥ २९ ॥ ब्राह्मण्यहारिणं पापं दूताः सन्ताड्यतां तथा। तदन्ते विड्भुजां देहं प्रापयध्वं सहस्रशः॥ ३० ॥ ऋषिरुवाच—त्वयेत्यं बहुशो भुक्ता नरकस्थेन यातनाः। श्वशृगालखरोष्ट्राणां वराहाणां तथैव च॥ ३१ ॥ जन्मानि प्राप्य क्षत्रत्वं नृपतित्वं च बाहुज। प्राप्तं यदधुना तत्तु रोगार्तद्विजसेवनात्॥ ३२ ॥ ततः पूर्वतरे देहे कृतादेव न संशयः। त्वया प्रणाशितमहो ब्राह्मण्यं देवदुर्लभम्। विप्रत्वं बहुपुण्येन साम्राज्यं त्वल्पपुण्यतः॥ ३३ ॥ नृप उवाच—कथं ब्राह्मणता नष्टा भवेन्मे वद सुव्रत। शास्त्रेषु श्रूयते लोके ब्राह्मणेभ्यो न चोत्तमः॥ ३४ ॥ कोऽपि देही कथं तिष्ठेद् ब्राह्मणो मुनिसत्तमः। इत्युक्तः कथयामास शृणु बाहुजसत्तम॥ ३५ ॥ वेदानभ्यसनाद् द्रोहात्परेषा गुरुनिन्दया। मद्यमांसाशनैश्चापि शूद्रसेवनतस्तथा॥ ३६ ॥ वाणिज्येन कुसीदेन धूम्रपानेन वा तथा। तप्तमुद्राधारणेन यवनीमैथुनेन च॥ ३७ ॥ अद्विजात्पठनेनैव परपाकस्य भोजनात्। पाखण्डमार्गोपादाना-
त्रिन्दनाद्विप्रशास्त्रयोः॥ ३८ ॥ रेतः सेकाद् गुदायां च पतितानां च सङ्गमात्। मातापित्रोः कुलं त्यक्त्वा चास्थ्यां तीर्थेषु यापनात्॥ ३९ ॥ ब्राह्मण्यं नाशमायाति सीरकर्षणतस्तथा। ऊर्ध्ववस्त्रादधोवस्त्रात्पतितेभ्यः परिग्रहात्॥ ४० ॥ ब्रह्मविष्णवीशदेवेषु भेदबुद्धेः प्रकल्पनात्। शूद्राध्यापनतस्तर्काच्छास्त्रीयेषु च वस्तुषु॥ ४१ ॥ सन्ध्याकर्मपरित्यागाच्छूद्रान्न भुजितस्तथा। मध्याजीवनतश्चैव सङ्गवृत्तेः परिग्रहात्॥ ४२ ॥ देवलत्वेन च तथा याचकत्वेन वा तथा। ग्रामयाचनवृत्तेश्च धावकत्वपरिग्रहात्॥ ४३ ॥ चिकित्सागणिताभ्यां वा जीवनाद्वा वृथाहठात्। मनुष्यवाङ्निर्मितस्य ग्रन्थस्याध्ययनश्रुतेः॥ ४४ ॥ प्रतिग्रहमुपादाय न जपद्वेदमातरम्। स चेहैव ब्राह्मणत्वं विहाय शूद्रतामियात्॥ ४५ ॥ संस्काराणां परित्यागादसन्तोषान्मृषोक्तितः। अथाज्ययाजनाच्चैव वेदविक्रयणात्तथा॥ ४६ ॥ पौरोहित्यान्नुपात्रं च तथा घोरप्रातिग्रहात्। ब्राह्मण्यं नश्यति यथा साधुभावः कुसङ्गमात्॥ ४७ ॥ शमी दमी तितिक्षुश्च गायत्रीजपतत्परः। ब्राह्मणो देवपूज्यः स्यान्मनुष्याणां च का कथा॥ ४८ ॥ नृप उवाच—कथं मे स्यात्सुखमिह कृपया वद सांप्रतम्। सतां साप्तपदी मैत्री भवत्येव द्विजोत्तम॥ ४९ ॥ ऋषिरुवाच—शृणु भागवतं यत्तो भूत्वा पक्षेण बाहुज। श्रद्धया परया राजंस्ततस्ते दुःखसंक्षयः॥ ५० ॥ भवेदेव न सन्देहः प्रायश्चित्तं न तत्परम्। कृत्वा समाजं विदुषां शृणु सर्वार्थसिद्धिदम्॥ ५१ ॥ इति श्रुत्वा नृपः प्राह कथमेतद् भविष्यति। न चास्ति मे धनं किञ्चित्तथा मे नहि साधकः। त्वमेव कल्पो मे देव तारणे दुःखवारिधेः॥ ५२ ॥ श्रीनारायण उवाच—स चापि कृपया विप्रः कृत्वा संघं सतां तदा। दिनैश्च पञ्चदशभिः प्राह भागवतं मुदा॥ ५३ ॥ श्रुत्वा भागवतं राजा प्राप दत्तं महाबलम्। हरिणा देवदेवेन गतो विप्रनियोगतः॥ ५४ ॥ भिल्लान्सन्ताड्य संप्राप निजां भार्यां यशोवतीम्। यैर्गृहीतं पुरं तस्य तेषां स्वप्नो ह्यभून्निशि॥ ५५ ॥ इतः प्रातः पलायध्वमायातीह द्विजोत्तमः। बलविक्रमसंयुक्तः सर्वान् वो मारयिष्यति। परमेश्वरानुगृहीतं तं न जेष्यथ संहताः॥ ५६ ॥ रमाकान्तप्रसादेन निर्बलो बलवत्तमः। भवेदेव न सन्देहो रावणावरजो यथा॥ ५७ ॥ तस्यामेव निशिस्वप्ने तात निःसरणं पुरात्। निजाच्छत्रुगणानां शुश्राव श्रीविष्णुनोदितः॥ ५८ ॥ द्विजोत्तम नृपश्रेष्ठ गच्छ तात निजं पुरम्। अहं तव प्रसन्नोऽस्मि श्रीमद्भागवतश्रवात्॥ ५९ ॥ गतास्ते शत्रवः सर्वे भुक्ष्व राज्यं यथाविधि। प्रातरुत्थाय ते सर्वे द्विजोत्तमविरोधिनः॥ ६० ॥ स्वं स्वं स्थानमुपाजग्मुर्भीताः स्वप्नप्रदर्शनात्। द्विजोत्तमं चाभिययुः श्रुत्वा मन्त्रिपुरोहिताः॥ ६१ ॥ सर्वे भृत्यगणाः पौरा आनयामासुरानताः। राज्ये तं स्थापयामासुः सपत्नीकं समागतम्॥ ६२ ॥ स्ववृत्तं कथयामास श्रीमद्भागवतोद्धवम्। श्रुत्वा विसिस्मियुः सर्वे वृत्तं नृपमुखोद्गतम्॥ ६३ ॥ ग्रामे ग्रामे महाराजः श्रीमद्भागवतीं कथाम्। कारयामास सततं श्रीकृष्णप्रीतिकारिणीम्॥ ६४ ॥ यावज्जीवं सशुश्राव स्थिरचित्तो द्विजोत्तमः। श्रीमद्भागवतं राजा सर्वमन्त्रिगणावृतः। देहान्ते वैष्णवं धाम प्राप भागवतस्मृतैः॥ ६५ ॥

इति श्रीकौशिकसंहितायां भागवतमाहात्म्ये चतुर्थोऽध्यायः।

नारद उवाच—नारायण महेशान कथितं परमाद्भुतम्। श्रीभागवतमाहात्म्यं श्रीमता पुरुषोत्तम॥ १ ॥ कथं भागवतं लोके प्रवृत्तं तद्वदस्व मे॥ २ ॥ नारायण उवाच—शृणु नारद यत्नेन

यस्पृष्टं तत्त्वयाऽनघ। रहस्यं ते प्रवक्ष्यामि तव भक्त्या सुयन्त्रितः ॥ ३ ॥ पार्वत्यै कथयामास पुरा काश्मीरमण्डले। महेशोऽमरगाथां याममृतत्वप्रदायिनीम् ॥ ४ ॥ तानेव ते प्रकर्षेण सुरर्षे कथयाम्यहम् ॥ श्रद्धाऽमृतकथायां मे श्रीकृष्णोक्तिप्रमाणतः ॥ ५ ॥ श्रीमद्भागवतं शास्त्रममराख्या कथा स्मृता। रुद्रस्कन्धोनविंशे चाध्याये कृष्णेन भाषितम् ॥ उद्धवाय स्वसुहृदे नात्र कार्या विचारणा ॥ ६ ॥ एकदा गिरिजा शम्भुं स्तुत्वा बहुविधे मुने। उवाचावनता चैव देव देव जगत्पते ॥ ७ ॥ त्वद्वियुक्ता यथा न स्यामात्मप्राप्तिश्च मे यथा। तथा कथय देवेश कृपया भक्त-वत्सल ॥ ८ ॥ इति श्रुत्वा महादेवः प्राह पत्नीमिदं वचः। गुप्तो न शृणुयात्कश्चिद् बहिर्गत्वा विलोक्यताम् ॥ ९ ॥ इत्युक्ता बहिरागत्य किञ्चित्तत्र न पश्यति। स्थावरं जङ्गमं वापि कीराण्डं गलितं विना। उवाचावनतागत्य बहिः किञ्चिन्न विद्यते ॥ १० ॥ ततोऽमरकथां शम्भुः श्रीमद्भागवताभिधाम्। महेशान्यै विधायादौ समयं च जगाद ह ॥ ११ ॥ क्षणे क्षणे त्वमीशानि ओमित्युच्चारणं यदि। करिष्यति तदा वक्ष्ये कथाममृतरूपिणीम् ॥ १२ ॥ तथेति स्वीकृतं देव्या शम्भूक्तं वचनं तदा। प्रथमस्कन्धतः शम्भुः कथयामास पूरितः ॥ १३ ॥ प्रेम्णा शैलसुतायै स्ववल्लभायै परां कथाम्। दशमस्कन्धपर्यन्तमोमोशब्दं जगाद ह ॥ १४ ॥ एकादशारम्भकाले निद्रयोपद्रुता सती। सुष्वाप च तदा कीरस्तं ध्वनिं च तथाऽकरोत् ॥ १५ ॥ श्रीभागवतपीयूषसंयोगाज्जीवितस्तदा। द्वादशान्ते प्रबुद्धा सा पुनः प्रोवाच शङ्करम् ॥ १६ ॥ किमुवाचोद्धवं कृष्णो भगवन्न मया श्रुतम्। निद्रायोगात्पुनर्ब्रूहि कृपा कृत्वा ममोपरि ॥ १७ ॥ कोऽत्रोङ्कारप्रवक्तास्ति न कोऽपि प्राह पार्वती। उत्थाय च महादेवोऽपश्यत्परमसुन्दरम् ॥ १८ ॥ शुकशावं तदा क्रुद्धः प्राह शैलसुतां हरः। कथं त्वया न दृष्टोऽयं शुकभावो वदाऽशुभे ॥ १९ ॥ भगवन्गलितं चाण्डं जीवहीनमिहास्ति वै। पूर्वं दृष्टं मयाज्ञातं मृतस्तु काष्ठलोष्टवत् ॥ २० ॥ श्रीभागवतपीयूषसेकाञ्जीवमवाप्तवान्। अधुना देवदेवेश मा क्रोधं कुरु शङ्कर ॥ २१ ॥ शुकं गृहीतुं भगवान्दुद्राव बहुवेगतः। उड्डीय च शुकोऽधावद्गतो व्यासाश्रमं ततः ॥ २२ ॥ द्वैपायनस्य च मुखे जृम्भमाणस्य वेगतः। शुको विवेशः सम्भीतो द्रावितः शङ्करेण हि ॥ २३ ॥ आगत्य धूर्जटि प्राह क्व गतस्तीक्ष्णनासिकः। इहैव दृश्यतां देव मुनिः प्राह शिवं तदा ॥ २४ ॥ अदृष्ट्वा पुनरावृत्तो हरः स्वाश्रममेव हि ॥ २५ ॥ कदाचिन्मथतो वीर्यमरणयामपतन्मुने। बालस्तदैव सञ्जातो ह्यभूत्योडशवार्षिकः ॥ २६ ॥ तदैवोत्थायविपिनं जगामैकल एव सः। उच्चार्य पुत्र पुत्रेति व्यासोप्यनुजगाम तम् ॥ २७ ॥ निवर्तस्वेहि पुत्र त्वं कुरु मे सुमनोरथम्। गृहमावश मे तात भुक्त्वा भोगान्यथेप्सितम् ॥ २८ ॥ ततस्त्याज्यं गेहयोगं प्रवदन्ति मनीषिणः। स निशम्य पितुर्वाक्यं वृक्षसंघे निलीय च ॥ २९ ॥ उवाच पितरं तात शृणु कञ्चिन्नराधिपः। वेश्यासक्त वेश्यागेहमायाति प्रत्यहम् ॥ ३० ॥ मया विना कश्चिदन्यो न सेव्यः पुरुषोऽपरः। पुरुषान्तरं सेवसे चेत्तदा सत्यं मरिष्यसि ॥ ३१ ॥ तं चापि मारयिष्यामि यश्च मां त्वां रमयिष्यति। एवमुक्त्वा समायाति स राजा निजमन्दिरम् ॥ ३२ ॥ केनापि श्रेष्ठिपुत्रेण सा वेश्या ह्यतिसुन्दरी। दत्त्वा बहुधनं तस्यै प्रार्थिता रतिकर्मणि ॥ ३३ ॥ लोभासक्तमना वेश्या रेमे वैश्यसुतेन सा। रतिकाले नृपः प्रातो द्वारमुद्घाट्यतां शुभे ॥ ३४ ॥ त्रस्ता सा प्राह तं वैश्यं किं कुर्वैभयमागतम्। त्वां मां चैष नृपोऽवश्यं मारयिष्यसि साम्प्रतम् ॥ ३५ ॥ मलोत्सर्गगृहं हि त्वाधुना गुप्ति गृहं न हि। अधोमुखं चास्य रन्ध्रे रज्ज्वा बद्ध्वा निपातये ॥ ३६ ॥ प्रयास्यति यदा राजोद्धरिष्येऽहं ततः परम्। स च मृत्युभयात्यत्रोरी चकार तथा कृतम् ॥ ३७ ॥ यावन्निशं नृपो रेमे जगामोषसि वेशमनि। स च वैश्यसुतो रात्रिं यापयामास दुःखितः ॥ ३८ ॥ अधोमुखो मलासक्तशिराः प्रोत्फुल्लोचनः। तयोद्धृतो निजगृहमागत्योवाच पापिनम् ॥ ३९ ॥ धिङ् मां विगर्हितं सद्भिर्न कुर्वे पुनरीदृशम्। वेश्यया दूतिकास्येन समाहूतः पुनः पुनः ॥ ४० ॥ धनिपुत्रो यथा वेश्यागेहं नैव प्रयाति सः। त्वया रमिष्ये निर्मूल्यमेहि त्वं मे गृहं पुनः ॥ ४१ ॥ गर्भवासे तथा दुःखं दशमासं यथानिशि। एकस्यामेव सदृशे वेश्यागेहे विशापतिः ॥ ४२ ॥ अतो गृहं नैव यास्ये स्मृत्वा गर्भवासफलप्रदम्। इति श्रुत्वा मुनिः कृष्णो विरहाकुलमानसः ॥ ४३ ॥ कथं निवर्तये पुत्रं विरक्तं सुन्दराकृतिम्। ततो योगबलेनैव दृष्ट्वा भागवतस्मृतिम् ॥ ४४ ॥ पुत्रस्य पूर्वसंस्कारान्व्यासः श्लोकान्यपाठ ह। श्रीमद्भागवतस्यैव दशमस्कन्धसम्भवान् ॥ ४५ ॥ श्रुत्वा पूर्वं श्रुताञ्छ्लोकांस्त्यक्तकीरवपुर्गतिः। हरेर्गुणाक्षिप्तमतिर्बादरायणनन्दनः ॥ ४६ ॥ तमेवानुजगामाथ हर्षितः कृष्णालीलया। आगत्य श्रीभागवतमध्येष्ट पितुरात्मनः ॥ ४७ ॥ छायाशुकं विनिर्माय पित्रे दत्त्वा ततोभ्यगात्। अनग्निश्चानिकेतश्च पूर्वनाम्ना चकार ह ॥ ४८ ॥ शुकाख्येन मुने लोके स्मरन्भागवतं मुदा। यदा शमीकतनयः शापं शृङ्गी ददौ रुषा ॥ ४९ ॥ राज्ञे परीक्षिते

विप्रस्तदायाद्योगिनाम्बरः। गङ्गातीरोपविष्टाय त्यक्तराज्याय सत्तमः॥५०॥ वक्तुं भागवतं शास्त्रं सद्यश्चित्तप्रसादकम्। यच्छ्रुत्वा कृष्णसायुज्यमभिमन्युसुतो नृपः। ऋषीणां पश्यातामेव लेभे व्याससुतान्मुने॥५१॥ सूत उवाच—अहं तत्र निविष्टश्च श्रुतवान्मुनिसत्तम। श्रीमद्भागवतं विप्राः सर्वेष्टफलदायकम्। तत्प्रभृत्येव लोकेस्मिन्नाविर्भूतं न संशयः॥५२॥ भा शब्दः कीर्तिवचनो गणबद्धो ज्ञानवाचकः। कीर्तेर्ज्ञानस्य सर्वेष्टस्य च विस्तारणादिदम्। सर्वेष्टवचनो वक्ष्ये तोविस्तारस्य वाचकः॥५३॥ अस्य भागवतं नाम श्रीव्यासेनेति कीर्तितम्॥५४॥ धर्मार्थकाममोक्षांश्च वक्तिवर्णचतुष्टयी। ते प्राप्यन्ते यतोऽनेन तस्माद्भागवतं स्मृतम्॥५५॥ कृष्णस्य वाङ्मयीमूर्तिः श्रीमद्भागवतं मुने। उपदिश्योद्धवं कृष्णं प्रविष्टोऽभिन्नसंशयः॥५६॥ पादादिजानुपर्यन्तं प्रथमस्कन्ध ईरितः। तदूर्ध्वं कटिपर्यन्तं द्वितीयस्कन्ध उच्यते॥५७॥ तृतीयो नाभिरित्युक्तश्चतुर्थ उदरं मतम्। पंचमो हृदयं प्रोक्तं षष्ठं कण्ठं सबाहुकम्॥५८॥ सर्वलक्षणसंयुक्तं सप्तमो मुखमुच्यते। अष्टमश्चक्षुषी कृष्णोः कपोलौ भृकुटिः परः॥५९॥ दशमो ब्रह्मरन्ध्रं च मन एकादशः स्मृतः। आत्मा तु द्वादशस्कन्धः श्रीकृष्णस्य प्रकीर्तितः॥६०॥ जीवन्मुक्तो न सन्देहो जायते श्रुतिमात्रतः। तस्मादेषा सदा श्राव्या श्रीमद्भागवती कथा॥६१॥

इति श्रीकौशिकसंहितायां भागवतमाहात्म्ये पंचमोऽध्यायः।

शौनक उवाच—सूत सूत महाप्राज्ञ वह्निकुण्डसमुद्भव। श्रीमद्भागवतश्रावविधिं ब्रूहि दयानिधे॥१॥ सूत उवाच—भारते लब्धजनुषां नृणां भागवतश्रवे। विधिं वक्ष्याम्याहं विप्रा येन स्यात्सुखसन्ततिः॥२॥ राजसं सात्त्विकं चापि तामसं निर्गुणं तथा। सेवनं चास्य कर्तव्यं जनि साफल्यहेतवे॥३॥ परीक्षिच्छुकसम्वादो योऽसौ व्यासेन वर्णितः। ग्रन्थोऽष्टादशसाहस्रो द्वादशस्कन्धसम्मतः॥४॥ हयग्रीवब्रह्मविद्यायुक्तो ब्रह्मप्रबोधकः। उपक्रमावसाते स्तो गायत्र्या यस्य सत्तम॥५॥ संसारतापहरणः सोऽयं भागवताभिधः। पृष्ट्वा मुहूर्तं दैवज्ञाद्यदा श्रद्धा प्रजायते॥६॥ * कार्तिकादिषु मासेषु तदा श्राव्या समाहितैः। मलमासं च शुक्रास्तं तथास्तं गुरुचन्द्रयोः॥७॥ गुर्वादित्यं क्षयतिथिं सर्वथा परिवर्जयेत्। विरक्ता वैष्णवास्तत्र तथा ये कीर्तनोत्सुकाः॥८॥ पत्रादिना समानेयास्तथान्ये श्रवणोत्सुकाः। स्थलं तु विस्तृतं कार्यं गाथार्थं रुचिरं नृभिः॥९॥ नान्दीश्राब्दं विधायादौ मण्डपं कारयेच्छुभम्। कदलीखण्डरचितं सवितानां महामते॥१०॥ स्थापनीयाश्चतुर्दिक्षु कुम्भाः श्रीफलसंयुताः। गणेशग्रहमातृश्चाचार्यान्पौराणिकांस्तथा॥११॥ प्रत्यहं पूजयेद्वक्ता श्रोता चापि यथाविधि। शालग्रामशिलावश्यमानेया तत्र संसदि॥१२॥ पलसौवर्णरचितं विष्णुं कुम्भोपरि न्यसेत्। पञ्च सप्त त्रयो विप्रा जपेयुर्वेदमातरम्॥१३॥ गायत्रीं वा गणेशस्याथवा द्वादशवर्णिकम्। कथाविघ्नविघातार्थं यद्वा मृत्युञ्जयं जपेत्॥१४॥ उपक्रमेऽवसाने च कुर्यान्नीराजनं मुदा। महोत्सवः प्रकर्तव्यो यथोद्वाहादिकर्मणि॥१५॥ निष्कत्रयसुवर्णेन प्रत्येकस्कन्धपूजनम्। महापूजा समाप्तौ स्याद्विज्ज्ञातव्यं न कारयेत्॥१६॥ अरुणोदय उत्थाय शौचं स्नानादिकं चरेत्। वक्ता चात्र प्रकर्तव्यो विप्रः शास्त्रविशारदः॥१७॥ रागद्वेषविनिर्मुक्तो सर्वाङ्गपरिपूरितः। दृष्टान्तकुशलो धीरो न पाखण्डी न हेतुकः॥१८॥ अवैष्णवमुखाद्गाथा न श्रोतव्या कदाचन। शुकशास्त्रं विशेषेण न श्रोतव्यमवैष्णवात्॥१९॥ वैष्णवोऽत्र स विज्ञेयो विष्णोर्मुखमिष्यते। ब्राह्मणोऽस्य मुखमिति श्रुतेर्ब्राह्मण एव सः॥२०॥ विप्रेतरमुखाच्छास्त्रं श्रुतं हि नरकप्रदम्। शूद्रस्तु सर्वथा त्याज्यः शास्त्रालापे नरोत्तमैः॥२१॥ श्वचर्मणि यथा गव्यमपेयं स्याद्विजातिभिः। तथा शूद्रमुखाद्वाक्यं न श्रोतव्यं कदाचन॥२२॥ कपिलाक्षीरपानेन ब्राह्मणीगमनेन वा। शालग्रामशिलास्पर्शद्विदस्योच्चारणात्तथा। व्यासासनोपवेशाच्च शूद्रश्चाण्डालतां व्रजेत्॥२३॥ ये शूद्रमुखतः शास्त्रं शृण्वन्ति हि नराधमाः। तेषां कर्णे त्रपुः सिक्त्वा वक्तुर्जिह्वा प्रकर्तयेत्॥२४॥ विज्ञो राजा स्वराज्यस्य तथा वंशस्य चात्मनः। समृद्धयेऽन्यथा याति नरकान्भृशदारुणान्॥२५॥ विप्रास्यैवाधिकारोऽस्ति धर्ममात्रोपदेशने। व्यासासनसमावेशे नान्यवर्णस्य भार्गव॥२६॥ विप्रा विप्रेतरगुरुर्विप्रो जायते ध्रुवम्। न स विप्रेषु पूजार्हस्तस्माद्विप्रं गुरुं चरेत्॥२७॥ गोत्रप्रवरत्यागेऽपि विप्रत्वं नश्यति ध्रुवम्। विप्रेतरगुरोर्जातिः क्षत्रादेरपि नश्यति॥२८॥ मज्जंश्च सर्वतीर्थेषु तथार्चन्सर्वदेवताः। वृषीकाणि निगृह्णंश्च नाविप्रः पूज्यतां व्रजेत्॥२९॥ अतो विप्रं हि वक्तारं कुर्याच्छास्त्रस्य बुद्धिमान्। द्विजान्यो मन्त्रत्यागी चाम्लेच्छः परिणयी सदा॥३०॥ द्विजभक्तो भवेच्छूद्रस्तदन्यश्चात्यजादिकः। गणकं भिषजं चैव तथा वादार्थुषिकं द्विजम्॥३१॥ राजमुद्राङ्कितं

देवमुद्राचिह्नितविग्रहम्। मातृतः पितृतश्चाथाऽशुद्धं देवलकं तथा॥ ३२ ॥ राजभृत्यं च पतितं तथा कटुकभाषिणम्। तथोर्ध्वपुण्ड्ररहितं वक्तारं न प्रकल्पयेत्। अद्विजाधीत शास्त्रं च पारपाकरतं तथा॥ ३३ ॥ वरणे व्यासपूजायां श्राद्धे राज्यासने तथा। ऊर्ध्वपुण्ड्रं प्रकुर्वीत न कुर्याद्वि त्रिपुण्ड्रकम्॥ ३४ ॥ आज्ञामादाय विप्रेभ्यो वृद्धेभ्योऽन्येभ्य एव च। उपविश्यासने विद्वान्याठोच्चारणमारभेत्। पाठं शनैः शनैः कुर्याच्छ्रोतृहर्षविवर्द्धनम्॥ ३५ ॥ गीती शीघ्री शिरः कम्पी तथा लिखितपाठकः। अनर्थज्ञोऽल्पकण्ठश्च षडेते पाठकाधमाः॥ ३६ ॥ माधुर्यमक्षरव्यक्तिः पदच्छेदस्तु सुस्वरः। धैर्य लयसमर्थश्च षडेते पाठकोत्तमाः॥ ३७ ॥ पाठं कुर्वन्न विरमेद्यावदध्यायपूरणम्। विरामे च तदध्यायं पुनरादित आरभेत्॥ ३८ ॥ स्कन्धस्याद्यन्तश्लोकौ हि द्विरावृत्या सदा पठेत्॥ ३९ ॥ शौनक उवाच— कस्मिन्दिने कियान्कार्यः पाठस्य नियमं वद। सप्ताहादिषु सर्वेषु कल्पेषु बुद्धिसत्तम॥ ४० ॥ सूत उवाच—सप्ताहे पाठनियमं शृणु शौनक संयतः। मनुकर्मसंवादपर्यन्तं प्रथमेऽहनि॥ ४१ ॥ ऋषभाख्यानपर्यन्तं द्वितीये दिवसे वदेत्। तृतीये दिवसे कुर्यात्सप्तमस्कन्धपूरणम्॥ ४२ ॥ कृष्णाविर्भावपर्यन्तं चतुर्थेऽहनि वाचयेत्। रुक्मिण्युद्वाहपर्यन्तं पञ्चमेहिवदेत्सुधीः॥ ४३ ॥ श्रीहंसाख्यानपर्यन्तं षष्ठेहिवदेत् ध्रुवम्। सप्तमे दिवसे कुर्याच्छ्रीभागवतपूरणम्॥ ४४ ॥ पूजनं विविधैर्द्रव्यैः कुर्याद्वक्तुर्यथोदितम्। यात्रायां शुकदेवस्य समाप्ते शास्त्रपूजनम्॥ ४५ ॥ मासश्रवणपक्षे तु नित्यमध्यायधूर्जटिम्। पञ्चाध्यायीं पठेद्विप्रान्समाप्तिदिवसेऽन्तिमाम्॥ ४६ ॥ एकविंशाहकल्पे तु नित्यं षोडश षोडश। अध्यायान्सं पठेद्धीमानन्तिमे पञ्चरूपकान्॥ ४७ ॥ अष्टादशाहयज्ञे तु सहस्रश्लोकवाचनम्। दिवसे दिवसे कुर्यादिति शास्ति स्वयं बुधः॥ ४८ ॥ नन्देन्दुत्वष्टचन्द्रौ गिरिशचलनौ शास्त्रभूर्नन्दचन्द्रौ रुद्राश्चाग्रे नखाश्च श्रुतिनयनमिताः शैलभूः शून्यनेत्रे। भूनेत्रे बाणचन्द्रौ श्रुतिदृशिसमिताः काण्डभूभूधरक्षमे। दृक्पादौ गोब्जसंख्याः सहजचरणकाः सर्गसंख्याद्यद्यस्त्रात्॥ ४९ ॥ पाठे श्लोक सहस्रस्य संख्येषु जायते द्विज। अध्यायेष्वन्वहं पक्षे ह्यष्टादशदिनात्मके॥ ५० ॥ यद्वा दिक्तिथिवाणाश्च भूदिनेऽध्यायविंशतिम्। अष्टादशान्दिनेऽन्यत्र चैकविंशानवदेपरे॥ ५१ ॥ पक्षश्रवणपक्षे हि द्वाविंशाध्यायपाठनम्। नित्यमेव प्रकुर्वीत सप्तमे सप्तविंशतिः॥ ५२ ॥ यद्वा सर्वेषु कल्पेषु यथा वक्तुःसुखं भवेत्। तथेव वाचनं मन्ये प्रशस्तं श्रोतुरेव वा॥ ५३ ॥ नित्यश्रवे मुहूर्तं तु श्रवणं सुखदायकम्। विषादश्चेन्न जायेत शोभनं श्रवणं हि तत्॥ ५४ ॥ अभक्ष्यभक्षणं त्याज्यमसंभाष्येण भाषणम्। अस्पृश्यस्पर्शनं चैव ब्रह्मचर्यपरो भवेत्॥ ५५ ॥ क्रोधं लोभं च निन्दां च क्रीडामक्षादिभिः सह। श्रोता चैव वक्ता सन्त्यजेत्स्थिरमानसः॥ ५६ ॥ ततस्तु श्रवणारम्भे पुस्तकार्चनमारभेत्। पुष्पैर्धूपैश्च नैवेद्यैस्तथा नीराजनादिभिः॥ ५७ ॥ ततः श्रीफलमादाय नमस्कारं समाचरेत्। श्रीमद्भागवताख्य त्वं प्रत्यक्षः कृष्ण एव हि॥ ५८ ॥ स्वीकृतोऽसि मयानाथ मुक्त्यर्थं भवसागरे। मनोरथो मदीयोऽयं पूरणीय त्वया प्रभो॥ ५९ ॥ गृहीत्वा पुष्पमालादि वक्तारं पूजयेत्ततः। सर्वज्ञ सर्वधर्मज्ञ शुक रूप नमोऽस्तु ते॥ ६० ॥ एतत्कथाप्रकाशेन मदज्ञानं विनाशय। श्रद्धान्वितः सर्वकृत्यं विहाय श्रवणं चरेत्॥ ६१ ॥ श्रद्धां विना कर्मफलं न जायेत कदाचन। विना वह्निं यथापाकस्ततः श्रद्धान्वितो भवेत्॥ ६२ ॥ अश्रद्धया कृतं पुण्यं निष्फलं स्यान्न संशयः। प्रसादतुलसीमाला दीयतां श्रवणार्थिनाम्॥ ६३ ॥ कथान्ते हवनं कार्यं गायत्र्या त्वयुतं बुधैः। न्यूनत्वपरिहारार्थपठेन्नामसहस्रकम्॥ ६४ ॥ तेन स्यात्सफलं सर्वं नात्र कार्या विचारणा। ब्राह्मणान्भोजयेद्धत्त्वा परमान्नेन शक्तितः॥ ६५ ॥ शक्तोऽस्य दानं कुर्वीत महादानविधानतः। सहस्रहेमनिष्केण तदब्धेन वा पुनः॥ ६६ ॥ चतुर्विंशतिनिष्कैर्वाथवा द्वादशाभिः पलैः। यद्वा पलत्रयेणापि कृत्वा सिंहासनं वरम्॥ ६७ ॥ तन्मध्ये स्थापयेच्छास्त्रं रौप्यपट्टिकमध्यगम्। क्षौमाम्बरसमाच्छन्नमर्चितं चन्दनादिभिः॥ ६८ ॥ सम्पूज्य विप्रं विधिवद्देवदेदाङ्गपारगम्। तद्वाख्यानरतं शान्तं विष्णुभक्तिपरायणम्॥ ६९ ॥ स्थालीपाकविधानेन होमं कुर्वीत यत्नतः। दद्याद्भागवतं तस्मै पूजयित्वा कुटुम्बिने॥ ७० ॥ गोदानफलमाप्नोति श्रोता प्रत्यक्षरं नरः। अध्यायेनाश्वमेधस्य स्कन्धेनानन्तयागजम्॥ ७१ ॥ समग्रश्रवणेनैव जीवन्मुक्तो भवेन्नरः। श्रवणे यत्फलं प्रोक्तं दाने तद्विगुणं भवेत्॥ ७२ ॥ लिखित्वा लेखयित्वा वा दद्यात्भागवतं नरः। प्रोष्ठपद्यां पौर्णमास्यां कार्तिव्यादिषु वा पुनः॥ ७३ ॥ दाता फलमवाप्नोति सर्वं पौराणदानजम्। ग्रहीता लभते मोक्षं पाठादिनिरतो यदि॥ ७४ ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति दाता भागवतस्य च। पुस्तकं वृत्तिहेतुत्वाद्देयं विप्राय मानवैः॥ ७५ ॥ विप्रस्य वृत्तिकरणात्कोटि-गोदानजं फलम्। विप्रस्य वृत्तिहननात्पापं गोकोटिघातजम्॥ ७६ ॥ कृष्णरूपमिदं शास्त्रं संशयो न हि विद्यते। अतः आदरतः श्राव्यं श्रीमद्भागवतं नरैः॥ ७७ ॥ वक्तारं तोषयेद्धत्त्वा

वस्त्राभरणधेनुभिः। हेमै रौप्यैस्तथा यानै रत्नैः शय्यागृहादिभिः॥७८॥ फलं वक्तारि तुष्टे स्यात्तथा प्रीतिर्हरिर्द्विजे। प्रीते हरौ किमप्राप्यं जगतामीश्वरे परे॥७९॥ वक्तारं च पुराणादेर्देया
 वृत्तिस्तु लौकिकी। वक्तुर्जीवितपर्यन्ताऽथवा वात्सरिकी बुधैः॥८०॥ गाथाकालमिताऽवश्यं वस्त्रान्नावासरूपिणी। पूर्वाभावे पराकार्या श्रवणं तां विना मुधा॥८१॥ पारायणे जपे तीर्थे
 निजान्नं फलदं मतम्। असामर्थ्येऽपि संभूय वस्त्रान्नादिदिशेत्सुधीः॥८२॥ पेयं पूयं मलं भक्ष्यं भूषास्थिकृत्तिचाम्बरम्। तस्यानर्घ्येह यो वक्त्रे पुराणादेर्निजान्तिके॥८३॥ सदा भुक्ते नरो
 विप्र वक्ता विष्णुर्यतः स्वयम्। मुख्यो गुरुर्बोधयिता धर्माणां सर्वतो ह्ययम्॥८४॥ दुर्वाक्यं न वदेत्क्वापि व्यासं विष्णुस्वरूपिणम्। शयानाः पारश्रृण्वन्तो भवन्त्यजगराननाः॥८५॥
 असप्रणम्य शृण्वन्तो वृक्षत्वं यान्ति मानवाः। शास्त्रवक्तारि चायाते उत्थातव्यं पुरः स्थितैः॥८६॥ वक्त्रा समं न चैवोच्चं श्रोतृणामासनं वरम्। समासनात्पुण्यहानिरुच्चाच्चनिरयं व्रजेत्॥८७॥
 श्रोतव्यं मौनमाश्रित्य नरैर्नियतमानसैः। वाग्वादकरणाद्गाथा नीरसा जायतेतराम्॥८८॥ कथारसविधातेन पशुयोनिमवाप्नुयात्। कथायां संवृत्तायामितिहासपुराणयोः॥८९॥ योऽन्यः
 किञ्चिदपि ब्रूते विना वक्तारमत्र हि। स वाग्वाद इति प्रोक्तः कथारसविधातकः॥९०॥ वाग्वादात्स्यात्कथाभङ्गो ब्रह्महत्या समो हि सः। पृच्छेत्कथान्ते सन्देहं न कथायां कदाचन॥९१॥
 श्रोता जनः कथाभङ्गभयान्मौनं समाश्रयेत्। पादौ पुराणे संप्रोक्तं शङ्करेण स्वयं द्विजाः॥९२॥ वाग्देवता भवेत्क्रुद्धा कथाया भङ्गमात्रतः। तेन जन्मान्तरे मूकः पुनर्मूढस्त्रिजन्मसु॥९३॥
 वायसो वा भवेदन्यो वक्तुर्वक्ता ततो वदेत्। श्रोतुर्दानमनन्त्याय वक्तुर्नैव प्रतिग्रहः॥९४॥ श्लोकैकश्रवणे यस्य रत्नकोटिर्न निष्क्रिया। सर्वस्य तस्य या वक्ता प्रतिग्राही कथं हि सः॥९५॥
 आर्षं शास्त्रं सदा श्राव्यं वेदानुगं भवेत्। अनार्षं तु बुधैर्नैव श्राव्यं वेदानुगं यदि॥९६॥ आर्षं यदृषिभिः प्रोक्तमनार्षं स्यात् ततोऽन्यथा। कलौ तदेव शंसन्ति ऋषिभिर्भाषितं तु यत्। येषां
 वेदे कथाः प्रोक्तास्ते विप्रा ऋषयः स्मृताः॥९७॥ श्रीव्यासऋषिसंप्रोक्तं द्वादशादित्यसन्निभम्। श्रीमद्भागवतं लोके तमो हन्ति स्वसेविनाम्॥९८॥ नित्यं भागवतं यस्तु पुराणं पठते नरः।
 प्रत्यक्षरं भवेत्तस्य कपिलादानजं फलम्॥९९॥ यः पठेत्प्रयतो नित्यं श्लोकं श्लोकार्द्धमेव वा। शृणोति वा नरो भक्त्या गोसहस्रफलं लभेत्॥१००॥ येऽर्चयन्ति गृहे नित्यं शास्त्रं भागवतं
 कलौ। स्वर्गे प्रयान्ति पितरस्तेषां नैवात्र संशयः॥१०१॥ न यस्य तिष्ठते शास्त्रं गृहे भागवतं कलौ। स कथं वैष्णवो ज्ञेय इत्थं प्राह स्वयं शिवः। सन्ध्यावन्दनवन्नित्यं श्रोतव्यं वैष्णवैरिदम्॥१०२॥
 सन्ध्याहीनो यथा विप्रो ह्यनर्हस्सर्वकर्मसु। वैष्णवोऽपि तथानर्हः श्रीमद्भागवतं विना॥१०३॥ विना दानैर्विना यागैर्विना विद्यार्चनादिभिः। श्रीमद्भागवतात्सर्वं वाञ्छितं लभते नरः॥१०४॥
 कलौ नास्ति कलौ नास्ति श्रीमद्भागवतं विना। श्रेयसां निगमः श्रेष्ठो विद्यते जगतीतले॥१०५॥ सर्वान्धर्मान्परित्यज्य श्रीमद्भागवतं नरैः। सेवनीयं प्रयत्नेन न धर्मोऽस्ति ततः परः॥१०६॥
 स स्नातः सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षितः। सर्वदानानि दत्तानि सुरा सर्वे समर्चिता॥१०७॥ श्रुतानि सर्वशास्त्राणि येन भागवतं श्रुतम्। ग्रहपीडा महामारी या पीडा प्रेतसम्भवा॥१०८॥
 महारोगभवापीडा राजशत्रुभवा तथा। श्रीमद्भागवतश्रावान्नश्यतेव न संशयः॥१०९॥ ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चस्वी क्षत्रियो विजयी भवेत्। वैश्यो निधीशतां याति शूद्रः शुध्यति पातकात्॥११०॥
 अध्येतव्यं ब्राह्मणेन वैश्येन क्षत्रियेण च। श्रोतव्यमेव शूद्राणां नाध्येतव्यं कदाचन॥१११॥ श्रौतं स्मार्तं च वै धर्मं प्रोक्तमस्मिन्द्विजोत्तम। तस्माच्छूद्रैर्विना विप्रं न श्रोतव्यं कदाचन॥११२॥
 द्विजान्योऽमन्त्रयागी चाम्लेच्छपरिणयी सदा। द्विजभक्तो भवेच्छूद्रस्तदन्यश्चात्यजादिकः॥११३॥ श्रीमद्भागवतेनैव यस्य कालो नु गच्छति। जीवन्मुक्तः स विज्ञेयो देहान्ते कृष्णरूपधृक्॥११४॥
 दाता श्रोता च वक्ता चाऽध्येताध्यापयिता च यः। गोलोकलीलां निर्विशय ब्रह्मसायुज्यमाप्नुयात्॥११५॥ तिरश्चामपि दृश्यन्ते मानुषाणां न केवलम्। भोगा भागवतप्राप्तिर्मनुषेभ्यो न
 चान्यतः॥११६॥ श्रीमद्भागवतप्राप्तिर्महतां सङ्गतो भवेत्। महान्तो वैष्णवा एव यतो विष्णुपरायणाः॥११७॥ महत्त्वे कारणे वक्ष्ये संवादं गुरुशुक्रयोः। सर्वस्मिन्निह को ज्यायानुरो
 पृथ्वीति चेच्छृणु॥११८॥ पृथ्वीशेषधृता सशम्भुमुकुटे कैलासवासोऽप्यसौ कैलासोऽपि दशाननेन तुलितो बद्धोप्यसौ बालिना। बालि राघवविष्णुना युधिजितो विष्णुः सतां मानसे
 तस्माद्विष्णुपरायणाद्गुरुतरो नान्योऽस्ति लोकत्रये॥११९॥ विधेयः सर्वदा सङ्गो वैष्णवेष्वेव नारद। श्रीभागवतप्राप्त्यर्थं सततं बुद्धिमत्तरैः॥१२०॥ श्रीमद्भागवताद्भक्तिर्भक्तेर्ज्ञानं प्रजायते।
 ज्ञानान्मोक्षमवाप्नोति नेति वेदान्तडिण्डिमः॥१२१॥ सङ्गः सर्वात्मना त्याज्यश्चेत्तवतुं शक्यते न हि। सत्स्वेव सविधातव्यः सन्तस्सङ्गस्य भेषजम्॥१२२॥ आयुषः क्षण एकोऽपि सर्वरत्नैर्न

लभ्यते। तद् वृथा नीयते मर्त्यैः श्रीमद्भागवतं विना ॥ १२३ ॥ शक्तस्तच्छृणुयादेकः संभूय चेतरे जनाः। यथा कथञ्चिच्छ्रवणं कर्तव्यं भुवि मानवैः ॥ १२४ ॥ चतुर्वर्गप्रदं शास्त्रं श्रीमद्भागवतं कलौ। शुश्रूषयापि लभते श्रीभागवतसेविनाम्। यद्यद्वाञ्छति लोकेऽस्मिन्तत्तदेव न संशयः ॥ १२५ ॥ चतुःश्लोकी चतुर्वेदबीजभूता चतुर्मुखात्। वेदास्त एवाजायन्त विष्णुनोक्ताः पुरा हृदि ॥ १२६ ॥ विधातुरिति सञ्चिन्त्य सदा ध्येयं द्विजातिभिः। श्रीमद्भागवतं शास्त्रं विहायान्यद्भ्रमावहम् ॥ १२७ ॥ ब्रह्मवर्चस्विताऽवाप्त्यै गायत्री जप्यते यथा। तथेदमपि जप्तव्यं तद्रूपत्वाद् द्विजोत्तमैः ॥ १२८ ॥ नारद उवाच—धन्योऽस्मि भगवन् विष्णो श्रावितं सुखकारणम्। सर्वेषां मानवानां च सुखसाध्यं त्वया यतः ॥ १२९ ॥ नारायण उवाच—कृष्णप्रियं सकलकल्मषनाशनं च ज्ञानायनं परमहंसमुनिप्रियं च। श्रुत्वा प्रयाति सुरवृन्दनुतो मनुष्यो वैकुण्ठधाम शुकशास्त्रसुशीलनेन ॥ १३० ॥ नातः परं कृतिजबन्धविनाशकारि शास्त्रं यतो हरिरपि स्वयमेवचित्ते। ध्यातुः प्रविश्य स्थिरतामुदयाति शीघ्रं तेनेदमेव सततं परिशीलनीयम् ॥ १३१ ॥ पुनः प्रोवाच भगवांश्शृणु नारद सुव्रत। यत्र भागवती गाथा सा भूमिस्तीर्थरूपिणी ॥ १३२ ॥ गङ्गा सरस्वती रेवा यमुना च विपाशिका। शतद्रुः कृष्णवेणी च कौशिकी च दृशद्वती ॥ १३३ ॥ चन्द्रभागा वितस्ताद्या या नद्यस्सिन्धुसङ्गताः। नदाः सर्वे कुरुक्षेत्रं प्रयागः पुलहाश्रमः ॥ १३४ ॥ सर्वे कुलाचलाः पुण्याः काशी द्वारवती तथा। मायायोध्यावन्तिका च काञ्ची मधुपुरी तथा ॥ १३५ ॥ पुष्करं भार्गवक्षेत्रं सीतारामाश्रमास्तथा। पम्पासरो विन्दुसरस्तथा वृन्दावनं वनम् ॥ १३६ ॥ एतान्यन्यानि तीर्थानि सन्ति तत्र न संशयः। यत्र नित्यं भागवतं पुराणं वाच्यते मुने। तत्र नित्यं प्रयातृणामेव तीर्थफलं लभेत् ॥ १३७ ॥ पूजानिश्छिद्रताऽवाप्त्यै विष्णोर्भागवतं मुने। पुराणं वाचयेन्नित्यं तेन प्रीतो जनार्दनः ॥ १३८ ॥ द्वात्रिंशदपराधांश्च क्षमते नात्र संशयः। श्रीकृष्णपूजापूर्तिस्तु विना भागवतं न हि ॥ १३९ ॥ विनापि श्रीहरेः पूजां श्रीभागवतपाठतः। साङ्गपूजाफलं नित्यं जायते नात्र संशयः ॥ १४० ॥ व्यासासनोपविष्टस्तु विष्टो व्यासो न संशयः। गुरु विप्रनृपैश्चापि वृद्धैः पितृपितामहैः। पूजनीया प्रयत्नेन तथा धर्मो न हीयते ॥ १४१ ॥ नो नमेन्नाऽशिवं चोद्यान्नाभ्युत्थानं तदासनात्। कुर्वीत च महाप्राज्ञ सर्वपूज्यस्तदा भवेत् ॥ १४२ ॥ शरीरयात्रा कर्तव्या हविष्यान्नेन नारद। श्रोत्रिभिश्च तथा वक्ता वारमेकं दिने दिने ॥ १४३ ॥ नित्यं भागवतश्रावो ब्रह्मयज्ञः प्रकीर्तितः। सर्वेषामेव यज्ञानां ब्रह्मयज्ञो मतोऽधिकः ॥ १४४ ॥ अस्थिराणि शरीराणि धनमायुस्तथाऽस्थिरम्। इति सञ्चिन्त्य सततं कर्तव्यो धर्मसञ्चयः ॥ १४५ ॥ स्वर्गादिफलदा धर्माः सर्वे प्रोक्ताः पुरानघ। स्वसर्वेष्टप्रदो धर्मः श्रीमद्भागवतं श्रुतिः ॥ १४६ ॥ कथाश्रावात्परो धर्मो न भूतो न भविष्यति ॥ १४७ ॥

इति श्रीकौशिकसंहितायां भागवतमाहात्म्ये षष्ठोऽध्यायः॥

श्रीमद्भागवतं पुराणममलं यत् वैष्णवानां धनम्, श्रीरूपेशप्रकाशितं सुललितं यस्मिन् हरिः गीयते।
श्रीमद्विद्याधरात्मजः श्रुतिधरः यो विदुषां चूडामणिः, श्रीविश्वेशप्रसादनाय रचिता टीका सरस्वती शुभा॥

